

Critical Studies in Texts & Programs of Human Sciences,
Institute for Humanities and Cultural Studies (IHCS)
Monthly Journal, Vol. 22, No. 4, Summer 2022, 145-165
Doi: 10.30465/CRTLS.2021.33108.1992

A Critical Review on the Book “*From Crisis to Collapse*”: A Mirror in Front of Us

Ahmad Dorosti*

Abstract

The global financial markets crisis of 2007 and its economic consequences provoked widespread protests and riots in many countries, which in North Africa led to a change of political system. The study and analysis of these events became the basis for the compilation of the book "*From Crisis to Collapse*" by Dr. Bashirieh. The present article, which was prepared with the intention of reviewing this book, is organized in three sections: introducing the work, place of the work in the Iranian publishing space and among the other works of the author, and evaluation of form and content of the work. In this book, we are faced with weighty and revised prose and a coherent and uniform text. The theoretical framework of the work is the same theory that the author has formulated for the analysis of revolutions and the process of transition to democracy in his previous works. The organization of the chapters is not done in a clear and distinct way. The title of the work does not reflect the main content of the work completely. Despite the emphasis on the title of the work, the dimensions of sustainability and vulnerability of political systems are less studied inside the text.

Keywords: Financial Crisis, Political System Collapse, Political Sustainability, Arab Spring, Occupy Wall Street Movement

* PhD in Political Sciences, Imam Sadiq University, Tehran, Iran, ah.dorosti@gmail.com

Date received: 29/01/2022, Date of acceptance: 28/05/2022

Copyright © 2018, This is an Open Access article. This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, USA.

بررسی کتاب «از بحران تا فروپاشی»: آینه‌ای پیش‌روی ما

احمد درستی*

چکیده

وقوع بحران در بازارهای مالی جهانی در سال ۲۰۰۷، اعتراضات و شورش‌های گسترده‌ای را در بسیاری از کشورها برانگیخت. این اعتراضات در شمال آفریقا حتی تا تغییر نظام‌های سیاسی پیش رفت. بررسی و تحلیل این وقایع زمینه‌ای شد برای تدوین کتاب «از بحران تا فروپاشی». مقاله‌ی حاضر با قصد بررسی این کتاب و در سه بخش تدوین شد: معرفی اثر، جایگاه اثر در فضای نشر ایران و دیگر آثار نویسنده و ارزیابی شکلی و محتوایی. در این کتاب ما با نثری وزین و منقح و متنی منسجم و یکدست مواجهیم. چارچوب نظری کار، همان نظریه‌ای است که نویسنده برای تحلیل انقلابها و فرآیند گذار به دموکراسی در آثار پیشین خود تنظیم نموده است. سازماندهی مطالب در داخل هر فصل به صورت مشخص و متمایز انجام نشده است. کتاب فاقد پیشنهادی تحقیق است. عنوان روی جلد، محتوای اصلی اثر را به صورت کامل باز تاب نمی‌دهد. در متن اثر به رغم تأکیدی که در عنوان اثر به چشم می‌خورد، ابعاد ماندگاری و آسیب‌پذیری نظام‌های سیاسی مرود توجه جدی قرار نگرفته است.

کلیدواژه‌ها: بحران مالی، فروپاشی نظام سیاسی، ماندگاری سیاسی، بهار عربی، جنیش
تصرف وال استریت

* دکترای علوم سیاسی دانشگاه امام صادق (ع)، ah.dorosti@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۱/۰۹، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۳/۰۷

Copyright © 2018, This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International, which permits others to download this work, share it with others and Adapt the material for any purpose.

۱. مقدمه

«از بحران تا فروپاشی» بازنمودی دیگر از دغدغه‌ی حسین بشیریه نسبت به نقش نیروهای اجتماعی در زندگی سیاسی است، نیروهایی که با شرکت در حرکت جمعی اعتراضی و مسالمت‌جویانه در صددند ضمن ایجاد دگرگونی در شرایط زیست اجتماعی خود، راهی بیابند برای رفع ناخرسندی‌ها، رنجها و کمبودهایی که در زندگی‌شان احساس می‌کنند. نویسنده این بار ما را از بطن متون نظری و بستر رخدادهای ایران جدا کرده و به گشت و گذاری تحلیلی و تبیینی در حوادث کشورهای دیگر می‌برد تا داستان منازعه‌ای را روایت کند که بین نیروهای اجتماعی از یکسو و کارگزاران و حامیان نظام سیاسی مستقر از سوی دیگر در گرفته است، شاید این بار نخبگان سیاسی و دولتمردان ایران را به تأمل در آینه تجربه دیگران فرا می‌خواند تا از این طریق در شرایط خود نظر کنند و برای بهبود آن گام بردارند.

۲. معرفی اثر

«از بحران تا فروپاشی» در صد و بیست صفحه در سال ۱۳۹۴ از طرف انتشارات «نگاه معاصر» به بازار عرضه شد؛ این اثر عنوان فرعی «کندوکاوی درماندگاری یا آسیب پذیری نظام‌های سیاسی» به دنبال دارد که محتوای مطالب داخل کتاب را برای مخاطبان بیشتر روشن می‌سازد. مؤلف در این کتاب، حرکت‌های اعتراضی و جنبش‌های مردمی را در هشت کشور از سه قاره آمریکا، اروپا و آفریقا که در سال ۲۰۱۱ رخ داده اند، بررسی و تحلیل می‌کند؛ این هشت کشور عبارتند از: ایالات متحده در قاره آمریکا، سه کشور اسپانیا، انگلستان و یونان در قاره اروپا، و چهار کشور تونس، مراکش، لیبی و مصر در شمال آفریقا.

به نظر می‌رسد آنچه که باعث شده این هشت حرکت اعتراضی در کنار هم قرار گرفته و یکجا مورد بررسی قرار بگیرند، بیشتر به مشابهت‌های ساختاری و علل بنیادی وقوع آنها ارتباط دارد؛ و نه صرف همزمانی رخدادهای آنها. نویسنده این حرکت‌های اعتراضی را در قالب جنبش‌های جدیدی می‌بیند که ویژگی‌های خاصی دارند:

این جنبش‌های بزرگ و چند میلیونی، نیروی تازه و بی سابقه و گذرایی هستند که مدتی صحنه سیاست را اشغال می‌کنند. هرچند عناصر تشکیل دهنده نیروی جنبش اعتراضی، مانند گروه‌های مخالف، رهبران و سازمان‌های سیاسی بیشتر وجود داشته‌اند، اما اینک در یک برهه‌ی زمانی از ترکیب آنها موجود تازه‌ای پدید می‌آید که با انرژی، آگاهی و هدفمندی پیش می‌رود، لازمه پیدایش و تداوم این نیرو و پدیده‌ی جدید، بسیج، ارتباطات، تبلیغ، گردآوری منابع، رهبری و هدایت و تصویری از آینده‌ای مطلوب و مبهم است^۱ (بشیریه، ۱۳۹۴، ۱۰).

نویسنده با این نقل قول مستقیم از ریچارد لاکمن ضمن اینکه به تبیین ویژگی‌های مشترک این حرکت‌های اعتراضی می‌پردازد، به نوعی موضع نظری خود را نیز بیان کرده و روشن می‌سازد که این حرکت‌ها با انقلاب‌های کلاسیک تفاوت دارند و باید آنها را در قالب جنبش‌های اعتراضی جدید، طبقه‌بندی کرد. این جنبش‌ها بیشتر در جوامعی رخ می‌دهند که رسانه‌های اجتماعی نوین به حدکافی رشد کرده باشند. یکی دیگر از علل مشابهت این جنبش‌ها به عامل وقوع و شتابزای آنها برمی‌گردد: به باور مؤلف، بحران مالی اقتصاد سرمایه‌داری که از سال ۲۰۰۷ در کشورهای سرمایه‌داری شروع و در سال ۲۰۰۸ اثراتش در تعدادی از کشورهای پیرامونی نمایان شد، نقش مهمی در وقوع این اعتراضات داشته است.

سازماندهی مطالب اصلی اثر در قالب دو بخش انجام شده است. بخش نخست، بحران اقتصادی و جنبش‌های اعتراضی را در آمریکا و اروپا، و بخش دوم بحران اقتصادی و جنبش‌های اعتراضی را در شمال آفریقا بررسی کرده است. علاوه بر این دو بخش که استخوان بندی اصلی اثر را تشکیل می‌دهند، نویسنده در مقدمه کتاب، اهداف و مبانی نظری خود را بیان کرده است و در پایان سخن، ضمن مقایسه‌ای کوتاه بین هشت جنبش اعتراضی مطالعات خود را جمع‌بندی و نتیجه‌گیری کرده است.

سازماندهی مطالب هر بخش در راستای مبانی نظری تحقیق انجام گرفته است به این صورت که نویسنده، نخست، تاثیر بحران مالی جهانی را بر اقتصاد و جامعه هر کشور با شاخص‌های معین توضیح می‌دهد و سپس با بررسی شاخص‌های هشتگانه‌ی تحقیق که در مقدمه‌ی نظری کتاب بیان کرده از یکسو، میزان و علل کامیابی و ناکامیابی جنبش‌ها، و از دیگر سو، میزان و علل آسیب‌پذیری و یا ماندگاری دولت‌ها را تبیین نموده و نتیجه‌گیری می‌کند:

ما فرض را بر حجم و توان گسترده و بالای جنبش‌های اعتراضی گذاشته‌ایم و استدلال کرده‌ایم که در شرایطِ همانند از لحاظ بحران و نارضایتی عمومی و جنبش اعتراضی، نقش ویژگی‌های ساختار قدرت دولتی از حیث مشروعیت، وحدت و توان مقابله، در ماندگاری یا آسیب‌پذیری نظام سیاسی تعیین‌کننده خواهد بود. بر این اساس دو دسته از کشورها را که همگی در اثر بحران مالی و اقتصادی جهانی با ... جنبش‌های اعتراضی ... روبرو بودند، از حیث ویژگی‌های ساختار قدرت دولتی ... مطالعه و مقایسه کردیم. دسته نخست نظام‌های سیاسی یا دولت‌هایی بودند [منظور آمریکا، انگلستان، اسپانیا، یونان و مراکش] که به دلیل ویژگی‌های ساختار قدرت دولتی (مشروعیت مردمسالارانه، نظام حزبی و نمایندگی مستقر، وحدت اجزای طبقه مسلط و توان سرکوب) از شرایط بحران ... ماندگار از کار در آمدند. در مقابل، دسته دوم دولتهایی بودند [لیبی، مصر و تونس] که به همان دلیل ویژگی‌های ساختار قدرت دولتی (ساختار خودکامگی، فقدان نهادمندی سیاسی پایدار، تفرقه در طبقه سیاسی حاکم و در دستگاه‌های سرکوبی) در اثر بحران ... دچار فروپاشی شدند.

۳. اهمیت و جایگاه اثر

برای ارزیابی یک اثر ابتدا باید جایگاه آن را در میان دیگر آثاری که در مورد این موضوع در فضای علمی کشور نشر شده اند، سنجید و در گام بعدی اگر این اثر متعلق به نویسنده‌ای باشد که آثار متعددی در یک حوزه تخصصی نوشته باشد، آن گاه باید جایگاه آن اثر را در میان دیگر آثار او نیز مشخص ساخت. در خصوص حسین بشیریه که از ۱۳۶۰ به این سو، یکی از پرکارترین نویسندگان در حوزه دانش سیاسی است، این معیار دوم نیز صدق می‌کند بنابراین در این قسمت نخست، به بررسی جایگاه اثر در فضای نشر در ایران و سپس جایگاه این اثر در میان دیگر آثار مؤلف می‌پردازیم.

۱.۳ جایگاه اثر در فضای نشر ایران

عنوان فرعی کتاب برای فهم موضوع آن از عنوان اصلی گویاتر است: «کندوکاوی در ماندگاری یا آسیب‌پذیری نظام‌های سیاسی»، بنابراین در این مرحله آثار منتشر شده در این موضوع را بررسی می‌کنیم. بحث ماندگاری نظام‌های سیاسی از موضوعاتی است که در دهه‌ی اخیر، مجدداً، مورد توجه محققان علم سیاست قرار گرفته است. البته ثبات و

بی‌ثباتی نظام‌های سیاسی از دیرباز و از همان سرآغازهای شکل‌گیری اندیشه سیاسی در یونان باستان مورد توجه افلاطون و ارسطو قرار گرفته بود، اما در عرصه‌ی نظری، و طی دو دهه پایانی قرن بیستم، موج جدیدی از این بحث با عطف توجه به «نقش دولت» توسط نویسندگانی چون اسکاچ پل شروع شد. همچنین در عرصه عمل، با فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و تشکیل جمهوری‌های جدید در میراث به جای مانده از امپراتوری کمونیستی و مشکلاتی که این دولت‌ها در تطبیق خود با فراز و نشیب‌های سیاسی جدید مواجه بودند، توجه دولتمردان و پژوهشگران سیاسی به آسیب‌پذیری و شکنندگی دولت‌ها جلب شد. این موضوع در ایران با ترجمه و تالیف آثار مختلفی مورد اقبال قرار گرفت که به عنوان نمونه به تعدادی از آنها اشاره می‌شود:

«دولت‌های شکننده: جامعه‌شناسی جنگ و منازعه در دنیای مدرن» نوشته لوتاربروک، هانس هنریک هلم و دیگران؛ «آسیب‌شناسی دولت‌های نوظهور» به قلم رونالد ای. فرانچسکو^۲ و «دولت‌های شکننده و امنیت انسانی» از محمود یزدان‌فام که توسط پژوهشکده مطالعات راهبردی در سال ۱۳۹۱ منتشر گردید.

برای تبیین جایگاه این کتاب، علاوه بر توجه به موضوع کتاب، «جامعه‌مورد مطالعه در تحقیق» را نیز باید مد نظر داشت، در این اثر، نویسنده به بررسی ماندگاری و آسیب‌پذیری نظام‌های سیاسی در هشت کشور از سه قاره جهان پرداخته است، و این در حالی است که اغلب آثار منتشر شده در ایران در بهترین حالت به تحولات در یک بخش از جهان تمرکز کرده‌اند و آن هم بیشتر به تحولات شمال آفریقا تحت عنوان بیداری اسلامی، اما در این کتاب کم حجم، خواننده با تحولات در اقصی نقاط دنیا آشنا می‌شود و خصوصاً با تحولات کشورهای اروپایی که در این زمینه، آثار بسیار کمی در ایران در دسترس است. علاوه بر این، در کتاب حاضر، جنبش‌های اعتراضی یادشده در سطحی بسیار گسترده مورد مطالعه قرار گرفته و امکان مقایسه و استخراج مشابهت‌ها و تفاوت‌ها فراهم شده که برای مخاطب ایرانی بسیار مغتنم است.

۲.۳ جایگاه اثر در میان آثار دیگر نویسنده

حسین بشیریه در طی چهاردهه فعالیت علمی خود، اعم از تدریس و تحقیق، با تالیف و ترجمه بیش از ۲۰ کتاب و ۵۰ مقاله در گسترش دانش سیاسی در ایران سهم بسزایی دارد.

در این مدت او به بررسی موضوعاتی چون نظریه‌های سیاسی، جامعه‌شناسی سیاسی، توسعه سیاسی، انقلاب و دگرگونی سیاسی، مسایل ایران و گذار به دموکراسی پرداخته است. او در خلال آثار خود، بسیاری از مباحث نظری جدید را در فضای علمی ایران برای مخاطبان آثارش که طیف وسیعی از علاقمندان به مسایل سیاسی، از دولتمردان و دانشجویان گرفته تا اساتید دانشگاه‌ها را در برمی‌گیرد، معرفی کرده است. بشیریه از آن دسته جامعه‌شناسانی است که تغییر و دگرگونی سیاسی را در کانون علایق نظری خود قرار داده است. از «دولت و انقلاب در ایران ۱۹۸۲-۱۹۶۲»^۳ که به فاصله پنج سال پس از پیروزی انقلاب اسلامی و به زبان انگلیسی در انگلستان انتشار یافت تا «گذار به دموکراسی» که در آخرین سالهای حضور نویسنده در ایران (۱۳۸۶) منتشر شد و این آخرین اثر او که به بحران و جنبش‌های اعتراضی در نظامهای سیاسی در قرن بیستم و یکم می‌پردازد، همگی به نوعی از محوریت انقلاب و تغییر را در ذهن مولف پرده بر می‌دارد. همانگونه که مهرزاد بروجردی در بررسی میراث علمی مؤلف به درستی اشاره می‌کند که «کارنامه علمی دکتر بشیریه از یک پیوستار اندیشگی خبر می‌دهد» (بروجردی، ۱۳۹۳، ۴۹).

این همه علاقه و توجه به تغییر، ریشه در سنت فکری‌ای دارد که نویسنده اثر، در آن بالیده و خود به تدریج یکی از صاحب نظران و مولدان فکری آن سنت شده است. حسین بشیریه در دانشگاه اسکس که مرکز مطالعات و گرایش‌های مارکسیستی در اروپا به شمار می‌رفت، درس خواند و از خرمن دانش متفکران به نامی، چون ارنستو لاکلاو بهره‌ها گرفت (گفتگو با میر سیاسی، ۱۳۹۶)، اما از نظر فکری هیچ‌گاه خود را در سایه آنها قرار نداد و پویایی فکری و استقلال اندیشگی خود را حفظ کرد. او اغلب از منظر «انتقادی» به مسایل سیاسی نگاه می‌کند اما در پس زمینه فکری خود، بنیادهای فکری و روش‌شناختی و بر را همراه دارد و به ویژه، در اعتقاد و بر به استقلال حوزه‌های مختلف اجتماعی و به ویژه حوزه سیاست از دیگر حوزه‌های اجتماعی سهمیم است. آثار و نشانه‌های باور به استقلال حوزه سیاست را در تحلیل‌های مختلفی که از توسعه سیاسی ارائه می‌دهد، می‌توان ردیابی کرد.^۴ همچنین از نظریه و بر در مورد انواع سلطه یا مشروعیت سیاسی به تحلیل مسایل سیاسی در ایران توجه کرده و بخشی از تغییرات در نظام سیاسی ایران را تبیین نموده است.

بشیریه اگرچه بیشتر شهرت خود را مدیون آثاری است که در حوزه اندیشه و نظریه سیاسی منتشر کرده است اما به هیچ وجه از توجه به مسایل عملی سیاست غافل نبوده

است. تحقیق و ترجمه در مورد تحولات جدید در نظریه‌های سیاسی او را از توجه به مسایل مطرح شده در خطبه‌های نماز جمعه تهران باز نمی‌داشت. از نظر او دانش سیاسی، دانشی راهبردی است و می‌بایست برای حل مشکلات جامعه راه حل ارائه دهد؛ او به صراحت اظهار می‌دارد که

هدف علوم اجتماعی نباید صرفاً توصیف واقعیات موجود باشد. متأسفانه گرایشی که ما در دانشگاه هایمان از غرب گرفته‌ایم این است که علوم اجتماعی ما خصلتی توصیف-گرایانه پیدا کرده‌اند و راهگشا نیستند، وضعیت‌های ایستا را بررسی می‌کنند و زمینه‌های پویایی و آینده را در نظر نمی‌گیرند. اتخاذ یک دیدگاه تحلیلی و در عین حال تجویزی برای معضلات توسعه سیاسی و فرهنگی کشورمان ضرورت دارد، نه دیدگاه مدرنیستی و نه دیدگاه پست‌مدرنیستی هیچ یک نمی‌تواند کلیدی برای یافتن راه حل باشد بلکه توجه ما باید به واقعیت دیالکتیک تاریخی و ترکیب پدیده‌های ناهمگون و گاه متضادی باشد که برای این جامعه راهنمای اندیشه و عمل خواهد بود (بشیریه، ۱۳۸۲: ۴-۷۶۳).

با این طرز نگاه به علوم اجتماعی بود که بشیریه دانش گسترده و عمیق خود در اندیشه سیاسی و جامعه‌شناسی سیاسی را برای تحلیل مسایل ایران به کار گرفت. مقالات و کتاب‌های متعددی را در باب انقلاب، توسعه سیاسی، جامعه مدنی، تساهل، ایدئولوژی سیاسی، جناح‌بندی‌های سیاسی، فرهنگ سیاسی، مشارکت سیاسی، دین و سیاست، اپوزیسیون، آئومی سیاسی، انتخابات، کاریزما و دموکراسی خواهی در ایران به نگارش در آورد.

کارنامه علمی حسین بشیریه در عین حال که نشانگر سهم او در گسترش مبانی نظری دانش سیاسی در جامعه علمی ایران و مخاطبان عام است، نوشته‌های او، همزمان، مسایل سیاسی مطرح در فضای فکری و سیاسی ایران در هر دوره را نیز بازتاب می‌دهد. نامبرده به اندازه‌ای در مسایل سیاسی ایران در گیر بود که با بازخوانی عناوین کتابها و مقالات او می‌توان تاحدی تصویری روشن از خطوط اصلی مباحث فکری و سیاسی مطرح در میان نخبگان سیاسی ایران را در چهار دهه اخیر به دست آورد. البته وقتی از درگیری یک نظریه پرداز در مسایل سیاسی و جاری حرف می‌زنیم، این درگیری در سطح تئوریک و عمیق رخ می‌دهد نه در سطح اجرایی، گذرا، شخصی و بعضاً جنجالی. یکی از مسایل هم که در دهه اخیر به ویژه در گفتمان اصلاح طلبی مطرح شد توسعه سیاسی بود که هدف آن تثبیت و تقویت روندهای دموکراتیک در جامعه می‌باشد. حسین بشیریه با تمام توان از لحاظ نظری و فکری به این عرصه وارد شد و برای روشن شدن ابعاد موضوع آثار مختلفی

تدوین نمود. بر خلاف رویه‌ی پیشین خود در این موضوع به مخاطبان عمومی و غیر دانشگاهی نیز توجه نمود و کتابهایی را به رشته تحریر درآورد که هدف از آنها آشنایی عموم با بنیان‌های تأسیسی و نظری دموکراسی بود که به مهمترین این آثار اشاره می‌شود:

- درسهای دموکراسی برای همه: مبانی علم سیاست تاسیس، منتشر شده در سال

۱۳۸۰

- موانع توسعه سیاسی در ایران، نشر گام نو، ۱۳۸۰

- گذار به مردمسالاری (گفتارهای نظری) منتشر در سال ۱۳۸۶

- گذار به دموکراسی: مباحث نظری (زیر نظر حسین بشیریه)، نگاه معاصر، ۱۳۸۴

نویسنده در این دسته از آثار خود دموکراسی را از منظرهای گوناگون نظری، تاریخی، و تأسیس مورد بررسی قرار داده و معتقد است که «جامعه‌شناسی سیاسی جز جامعه‌شناسی گذار به مردم‌سالاری نیست» (بشیریه، ۱۳۸۶، ۱۳) با تمرکز بر بحث دموکراسی، او علاوه بر تغییر موضوع به روی دیگر سکه یعنی ثبات نیز توجه می‌کند و شاید ترجمه آثاری از هابز بی ربط با این مسئله نباشند. هابز از بنیان‌گذاران سنت فکری است که به تحکیم حاکمیت می‌اندیشد و دست یافتن به امنیت و شیوه‌های حفظ آن را کانون دغدغه‌ها و علایق نظری خود قرار می‌دهد. همچنین توجه به سنت جامعه‌شناختی وفاق و اخذ واژگانی از دورکایم با این دغدغه جدید ممکن است بی ارتباط نباشد و آن هم در مقاله «در آستانه آنومی سیاسی در ایران» به روشنی پیداست.

به نظر می‌رسد کتاب «از بحران تا فروپاشی» نیز در ادامه آثار مربوط به «انقلاب و گذار به دموکراسی» قرار می‌گیرد و همان‌گونه که نویسنده در یادداشت آغازین کتاب بیان می‌کند، سعی او بر این بوده است که «نظریه‌ای را که سابقاً برای تحلیل انقلاب ایران و توضیح فرایند گذار به مردم‌سالاری در برخی از کشورها تنظیم کرده بود، برای تحلیل تحولات سیاسی اخیر به کار برد. بنابراین این کتاب را باید در ادامه کتاب‌های مربوط به «گذار دموکراتیک» مطالعه و ارزیابی کرد.

۴. ارزیابی اثر

با این مقدمات نوبت به ارزیابی اثر می‌رسد که از دو جنبهٔ صوری و محتوایی انجام خواهد شد.

۴.۱. ارزیابی شکلی اثر

کتاب «از بحران تا فروپاشی» در قطع رقعی و در ۱۲۰ صفحه از سوی نشر نگاه معاصر در سال ۱۳۹۴ منتشر شد. کتاب علاوه بر مقدمه با یادداشت کوتاهی از نویسنده آغاز می‌شود و با نمایه اسامی اشخاص و اماکن پایان می‌یابد. در این کتاب از جدول و نمودار برای تفهیم مطالب استفاده نشده است. نگارش روان، جملات رسا، واژگان تخصصی دقیق، ویرایش خوب و متن یکدست و تقریباً بدون غلط چاپی از دیگر ویژگی‌های کتاب است و تنها اگر اندازه قلم (فونت) را کمی درشتتر و فاصله خطوط کمی بیشتر در نظر گرفته می‌شد، مطالعه آن برای خواننده خیلی راحتتر بود.

طرح روی جلد، محتوای کتاب را که به بررسی و مطالعه بحران مالی را بر ظهور جنبش‌های اعتراضی اختصاص دارد، به خوبی بازنمایی می‌کند. بر روی جلد و در حاشیه‌ی آن، کادری مربع شکل از دلار، یورو و پوند را می‌بینیم که با خطوط شکسته و ناصاف تصویر اصلی را در برگرفته است. خطوط شکسته و ناصاف شاید نشانه‌ای از وضعیت بحرانی و غیرعادی باشد. در وسط این کادر تصویری از یک مرد نقش بسته است که در حال راه رفتن می‌باشد اما بالاتنه مرد از وسط دو تکه شده و شکسته است با این حال رنگ مشکی و فاصله و شکل پاها در این تصویر نوعی استحکام و استواری را به بیننده القا می‌کند که می‌تواند نمادی از ثبات و ماندگاری نظام سیاسی باشد. دقیقاً برعکس، بالاتنه و سر و سینهٔ تصویر که شکسته و در حالی فروریختن است و با رنگ قرمز خود، نشانه‌ای از قیام و انقلاب و در عین حال شکنندگی و آسیب‌پذیری و نظام سیاسی را تداعی می‌کند. در زمینه‌ی تصویر، عکسی از تجمع مردمی با ترکیبی از دو رنگ آجری و سبز کم رنگ نشان داده می‌شود که با پرچمی در دست به اعتراض برخاسته‌اند. در مجموع، طراح با استفاده مناسب از عناصر بصری، توانسته است مضامین اصلی کتاب را که عبارتند از جنبش اعتراضی، بحران مالی و ماندگاری یا آسیب‌پذیری نظام‌های سیاسی به خوبی بازنمایی کند.

بازنمایی بخشی از محتوا در عنوان: در این کتاب هشت جنبش اعتراضی مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته اما از این جنبش‌ها هیچ نشانه‌ای در عنوان کتاب به چشم نمی‌خورد. عنوان اثر بسیار کلی است و مخاطب، در مواجهه‌ی اولیه و پیش از مراجعه به مطالب درون کتاب، شاید گمان کند که با یک اثر تئوریک و نظری سرو کار دارد در حالی که این گونه نیست.

عدم بررسی پیشینه تحقیق: از کمبودهای این اثر می‌توان به عدم معرفی آثار پیشین مرتبط با موضوع پژوهش اشاره داشت. در این اثر، نویسنده گزارشی از آثار منتشره و یا تحقیقات انجام شده در موضوع پژوهش و ارزیابی انتقادی آنها ارائه نکرده است. اختصاص بحث مستقل یا ضمنی به پیشینه تحقیق این حُسن را دارد که خواننده را با نویسندگان و آثار دیگر در این حوزه آشنا می‌کند و به نوعی مؤلف را ملزم می‌سازد تا کار خود را در ارتباط با مجموعه آثار و نوشته‌های موجود ببیند و ویژگی‌های خاص اثر خود را تشخیص داده و بر ممیزات آن آگاهانه تمرکز نماید. علاوه بر این پرداختن به پیشینه تحقیق نه تنها نوعی حق‌شناسی نسبت به محققانی است که فضل تقدم در یک حوزه مطالعاتی را داشته‌اند؛ در عین حال می‌تواند این اطمینان را در مخاطب ایجاد کند که نویسنده از مراجعه و ملاحظه آثار پیشین غفلت نکرده و با آگاهی از آثار موجود در پی آن است که مطلب تازه‌ای را به مخاطب ارائه دهد. همچنین مخاطب اثر، با مطالعه پیشینه تحقیق تا حدودی از ادبیات موجود اطلاع حاصل می‌کند؛ ضمن آنکه با ملاحظه پیشینه‌ی تحقیق مشخص می‌شود که آیا نویسنده تلاشی برای رفع بخشی از کمبودهای موجود در این حوزه مطالعاتی انجام داده یا نه و به چه میزان در کار او خلاقیت و نوآوری وجود دارد. مزیت دیگر بررسی پیشینه، آشناسازی مخاطبان تازه‌کار با نحوه ارزیابی کارهای علمی و در واقع آموزش عملی نقد کتاب است. تدوین پیشینه، همچنین به علاقمندان کمک می‌کند تا در صورت تمایل به پیگیری بیشتر موضوع، راحتتر و با صرف وقت کمتر به مطالب مورد نیاز خود دست یابند.

قطعاً اختصاص بخشی از بحث به مطالعه پیشینه‌ی تحقیق در این کتاب و آن هم توسط اندیشمند توانایی چون حسین بشیریه می‌توانست برای خوانندگان بسیار مفید و آموزنده باشد، به ویژه آنکه ارزیابی‌های خوب مؤلف از آثار دیگران در کارهای قبلی خودشان، خواننده را بیشتر به مطالعه چنین بخش‌هایی در تألیفات جدید مشتاق می‌کند. به عنوان نمونه‌ای از ارزیابی علمی و نقد درخشان مؤلف، می‌توان به مقدمه‌ی کوتاهی که بر ترجمه-

ی کتاب «نظریه‌های دولت» از آندرو وینسنت نگاشته‌اند، مراجعه کرد. این مقدمه‌ی پنج صفحه‌ای و پرمحتوا، مهمترین نواقص و کمبودهای کتاب مذکور را به خوبی پوشش داده و چنان انسجامی در ذهن مخاطب ایجاد می‌کند که پراکنده‌گویی‌ها و گسیختگی‌های متن را بر طرف کرده و افق تازه‌ای را فراتر از متن اصلی پیش چشم او باز می‌کند (وینسنت، ۱۳۸۱، ۱۰-۵).

نپرداختن به پیشینه‌ی تحقیق در این کتاب احتمالاً می‌تواند ناشی از این مسئله هم باشد که کتاب به فاصله اندکی بعد از وقوع حوادث نوشته شده است و طبعاً در این فاصله کوتاه، هنوز پیامدها و نتایج رخدادها مشخص نیست و در واقع فرآیند تحول پایان نیافته و افق اتفاقات تا حدودی تیره و تار است. در چنین فضایی اطلاعات کافی در اختیار محققان نیست و تدوین آثار علمی دشوار است و لازم است چند سالی از زمان حوادث بگذرد تا تعداد کتابهای علمی به یک حد قابل قبولی برسد. در فاصله زمانی نزدیک به حوادث بیشتر آثار را گزارش‌های ژورنالیستی و در بهترین حالت مقالات مجلات تشکیل می‌دهند.

۲.۴ ارزیابی محتوایی اثر

۱.۲.۴ مبانی نظری تحقیق

در این کتاب، نویسنده، برای تبیین تحولات اعتراضی در هشت کشور مذکور، نظریه خودش را که قبلاً برای توضیح انقلاب ایران و جنبش‌های مختلف در کشورهای آمریکای لاتین و برخی از کشورهای جدا شده از اتحاد جماهیر شوروی و ... تنظیم کرده بود، استفاده کرده است. این نظریه می‌کوشد علل پیدایش جنبش‌های اعتراضی و تفاوت در نتایج و پیامدهای آنها را توضیح دهد و «بر هشت محور استوار است که چهار محور آن مربوط به مبانی قدرت دولتها؛ و چهار محور دیگر، مربوط به اجزای جنبش‌های اعتراضی و انقلابی و یا فرایند بسیج سیاسی است.» از دید مؤلف،

انقلابهای سیاسی نتیجه گردهمایی این هشت عامل اند. چهار محور مربوط به مبانی قدرت دولتها عبارتند از: بحران مشروعیت، بحران کارآمدی، بحران وحدت درونی گروه حاکم و بحران در دستگاه‌های سلطه و سرکوب. از سوی دیگر چهار محور

مربوط به جنبش و بسیج انقلابی عبارتند از: حجم نارضایی عمومی، سازماندهی، ایدئولوژی انقلابی و رهبری (بشیریه، ۱۳۹۲، ۷)

بر طبق این نظریه، نتیجه نزاعی که بین دولت‌ها و گروه‌های مخالف در شرایط بحران پیش می‌آید، با نحوه ترکیب و عملکرد هشت محور فوق قابل توضیح خواهند بود. از دید مؤلف، هر نوع نزاعی ضرورتاً به انقلاب منجر نمی‌شود و ممکن است به جای انقلاب، سرکوب سراسری صورت پذیرد و یا معامله‌ای سیاسی انجام شود و یا پیمانی برای گذار بسته شود.

مبانی نظری پژوهش، به صورت خیلی مختصر، بیان شده و نویسنده به دیدگاه‌ها و نظریه‌های رقیب نپرداخته است؛ و حتی از توضیح متغیرهای هشتگانه خودداری نموده‌اند، شاید به این دلیل که مولفه‌های مذکور در آثار قبلی خود شرح داده‌اند. این رویکرد به مبانی نظری قابل درک است و علاقمندان می‌بایست به کتاب‌های «زمینه اجتماعی انقلاب ایران» و «گذار به مردم سالاری» از مؤلف مراجعه نمایند؛ به ویژه در کتاب مردم سالاری، دیدگاه‌های دیگر در مورد علل و فرایند جنبش‌های سیاسی و به طور خاص نظریه‌های متاخر در مورد گذار به دموکراسی، به طور مفصل و با یک طبقه بندی مناسب و به صورت مقایسه‌ای بررسی شده‌اند. همچنین مؤلف در مقدمه‌ای که بر کتاب پل بروکر با عنوان «رژیم‌های غیر دموکراتیک، نظریه‌ها، سیاست و حکومت» نگاشته‌اند این دیدگاه خود را به صورت بسیار فشرده و مفید توضیح داده‌اند. (پل بروکر، ۱۳۸۴، ۲۲-۱۳)

در بخش نظری بحث، آنچه که در این اثر تازگی دارد، وارد کردن متغیر جدید اقتصادی و به عبارت دقیقتر بحران مالی و تبیین اثرات این متغیر بر متغیرهای هشتگانه‌ی پیشین است. این متغیر اقتصادی، همان بحران مالی بازارهای سرمایه‌داری در سال ۲۰۰۷-۸ میلادی است که به عنوان علل و عوامل بحران در مقدمه بیان شده و اثرات آن بر شکل‌گیری جنبش‌ها در همه‌ی کشورها، و در فصل‌های جداگانه با اعداد و ارقام مورد بررسی قرار گرفته است.

۲.۲.۴ سازماندهی اثر

مطالب اصلی کتاب، در دو بخش سازماندهی و تنظیم شده‌اند. منطق سازماندهی مطالب به این صورت است که نویسنده، بحران مالی ۲۰۱۱ را به عنوان متغیر مستقل و عامل اصلی

دگرگونی در کشورهای مورد مطالعه می‌داند، اما این کشورها به یک اندازه تحت تأثیر بحران قرار نگرفته‌اند؛ کشورهای مرکز (آمریکا و اروپا)، به صورت مستقیم و کشورهای آفریقایی و آسیایی که در پیرامون اقتصاد جهانی قرار دارند، به گونه غیر مستقیم از بحران متأثر شده‌اند.

مطالب هر بخش نیز براساس رخدادهای کشورهای مورد مطالعه تنظیم شده و به هر کشور، فصل جداگانه اختصاص یافته است. نویسنده در هر فصل، نخست، اثرات بحران مالی را بر اقتصاد آن کشور با شاخص‌ها و ارقام اقتصادی سنجیده و سپس، به محورهای هشت‌گانه‌ای که قبلاً در بخش نظری در مورد مبانی اقتدار دولت و جنبش‌ها بیان شده، پرداخته و اثرات بحران بر این شاخصها ارزیابی کرده و در پایان، برآیند این اثرات و بازتاب آن‌ها بر روابط متقابل میان شاخص‌های یادشده، بر ماندگاری یا آسیب‌پذیری دولت حاکم به تحلیل و تبیین نهشته است.

نکته‌ای که در سازماندهی مطالب فصل‌ها قابل ذکر می‌باشد، این است که مؤلف در بررسی پیامدهای بحران اقتصادی بر نظام سیاسی و جنبش‌های اجتماعی، متغیرهای هشتگانه را به صورت جداگانه و متمایز مورد توجه قرار نداده و همه مطالب را به صورت ادغام شده و یکجا ذکر کرده‌اند و اگر مطالب را متناسب با محورهای یاد شده، تنظیم کرده و برای هر شاخص، قسمت جداگانه‌ای اختصاص می‌داد، سازماندهی تحقیق صورت مناسبتری پیدا می‌کرد. با این حال، نحوه‌ی چینش مطالب در فصل‌ها و پاراگراف‌های مختلف کاملاً منظم و به صورت منطقی انجام شده و گسست و خللی در استدلال‌ها و استنادات به چشم نمی‌خورد.

۳.۲.۴ روش تحلیل

جامعه‌شناسی، دانشی ساختاری است و همین ساختارمند بودن، تحلیل‌ها و تبیین‌های جامعه‌شناختی را از توصیفات ادیبانه یک رمان نویس در مورد وقایع اجتماعی و سیاسی و یا خاطرات یک سیاستمدار متمایز می‌سازد (ژیرو، ۱۳۸۴، ۷). در این اثر، وقتی شرح رخدادهای انقلابی را در هر یک کشورهای مورد مطالعه می‌خوانیم به ندرت، به اسم شخص یا اشخاصی برمی‌خوریم، نویسنده به ندرت به نام دولتمردان، رهبران انقلاب مدیران اتحادیه‌ها، مؤسسات و فرماندهان نظامی اشاره می‌کند. آنچه در این تحلیل‌ها جلب

توجه می‌کند این است که رخدادی به عظمت یک انقلاب یا خیزش مردمی توصیف و تحلیل می‌شود، بی‌آنکه از اشخاصی که این اتفاق را رقم زده‌اند چندان سخنی به میان آید. در برخی موارد به اسم سندیکا یا مجمع یا اتحادیه‌ای که اعتراضات را سازماندهی کرده اشاره می‌شود، ولی از اشخاصی مؤثر سخنی به میان نمی‌آید. از آن سو، نیز از تصمیمات دولت بحث می‌شود اما اسمی از تصمیم‌گیران و مجریان سیاست نیست. آیا اجمالی که نویسنده در تدوین اثر خود را ملزم به آن ساخته، مانع از تفصیل در شرح وقایع شده است؟ یا اینکه تبصر و ورزیدگی مؤلف در سنت ساختاری او را در تبیین وقایع و رخدادها، از آوردن اسم اشخاص و کارگزاران بی‌نیاز کرده است؟ و یا اینکه مدعای پست‌مدرنها در مورد «مرگ سوژه» واقعی است که بر جهان جدید ما حاکم شده و یا آن چنان که نیچه در اوایل قرن هشدار می‌داد که جوامع دموکراتیک به سمت رشد و رواج «افراد میان‌مایه» تمایل دارند و حتی صاحب منصبان نیز از چنان هیبت و هیمنه‌ای برخوردار نیستند که در روند وقوع رخدادها نقش بسیار موثری ایفا کنند و آن گونه «قهرمانی»، در کار نیست. آیا شخصیت کاریزماتیکِ ماکس وبر که امیدوارمی‌رفت، جهان سرد سیاست را گرمایی بخشد، از عصر جدید دامن بر چیده و دیگر وجود خارجی ندارد و همه بازیگران سیاسی و حاضر در صحنه افراد میانمایه هستند که اثر پررنگی از آنها بر دیوار سیاست باقی نخواهد ماند؟^۵

۴.۲.۴ تمرکز کمتر بر موضوع اثر

در آثار علمی، افزودن عنوان فرعی به عنوان اصلی در روی جلد کتابها، اغلب با این قصد صورت می‌گیرد که نویسنده دوست دارد توجه مخاطب را به ویژگی خاصی از نوشته‌ی خود جلب کند و نشان دهد که او در مورد محتوای کتاب یا روش تحقیق و یا رویکرد نظری و ... بر این جنبه‌ی خاص که در عنوان فرعی آورده، تأکید و اهمیت بیشتری قائل است. در کتاب مورد بحث نیز به عنوان فرعی «کندو کاوی در ماندگاری یا آسیب‌پذیری نظام‌های سیاسی» بر می‌خوریم و از همان ابتدا این انتظار در ذهن ما به عنوان مخاطب شکل می‌گیرد که نویسنده بر ابعاد، مؤلفه‌ها و عناصر بر سازنده‌ی نظام سیاسی تأکید بیشتری خواهد داشت؛ اما برخلاف انتظار در متن اثر، اگر نگوییم بیشتر، حداقل به همان اندازه به مؤلفه‌های نظام سیاسی توجه شده که به مؤلفه‌های جنبش اعتراضی. شاید علت این وزن-دهی یکسان به عوامل اجتماعی و جنبش انقلابی و عوامل ساختاری نظام سیاسی، به چارچوب نظری مختار نویسنده برمی‌گردد که چهار محور مربوط به مبانی قدرت را با

چهار محورِ مربوط به بسیج و جنبش انقلابی به یکسان در نظر می‌گیرد و بدون وزن‌دهی به یک طرف، همه عوامل را هم‌وزن در نظر می‌گیرد و این در حالی است که در بحث آسیب-شناسی نظام سیاسی، قاعدتاً محورِ مبانی قدرت دولت، وزن بیشتری باید داشته باشند و شاید هم لازم بود، صورتبندی نظری جدید برای بحث ارائه می‌شد و یا در نظریه‌ای که قبلاً برای تبیین انقلاب و گذار به دموکراسی تدوین شده بود، اصلاحاتی متناسب با اهداف تحقیق انجام می‌شد.

۵.۲.۴ ملاحظاتی در مورد روش تحقیق

در این کتاب هشت جنبش اعتراضی از سه قاره جهان مورد بررسی قرار گرفته و بنا به ماهیت موضوع مورد مطالعه، نویسنده از روش تحقیق مقایسه‌ای برای تجزیه و تحلیل داده‌ها استفاده کرده است. در تحلیل‌های مقایسه‌ای، نویسندگان به دلیل گستردگی قلمرو تحقیق، به ندرت می‌توانند رأساً به گردآوری داده‌ها اقدام کنند و تا حد زیادی از نظر کیفیت و حجم داده‌ها به تحقیقات دیگران وابسته هستند و از اینرو به میزانی که تحقیقات قبلی بیشتری انجام شده باشند، نویسنده داده‌های بیشتری در اختیار خواهد داشت. اگر این روش را با مطالعات انسان‌شناختی و مطالعات موردی مقایسه کنیم، مطلب بیشتر روشن می‌شود. در مطالعات موردی، محقق، داده‌های بیشتر و متنوع‌تری را می‌تواند گردآوری کند؛ به ویژه اگر از روش مشارکتی و تحلیل کیفی استفاده کند، چون محقق در روند پیشرفت پژوهش و بر حسب نیاز می‌تواند به گردآوری و تولید داده‌های جدید اقدام کند، اما در روش‌های مقایسه‌ای چنین امکانی فراهم نیست. به همین خاطر، گستره‌ی داده‌ها و عمق تحلیل‌ها در مطالعات موردی و مشارکتی نسبت به مطالعات تطبیقی بیشتر خواهد بود. این مسئله در تحلیل رخدادهایی که از زمان وقوع آنها مدت زیادی نگذشته باشد، بیشتر می‌تواند مشکل‌ساز باشد. به طور مثال اگر گزارش یک خبرنگار زنده حاضر در صحنه را از یک حرکت اعتراضی و یا یک درگیری نظامی در خطوط مقدم جبهه با تحلیلی که یک متخصص دانشگاهی از این حوادث تنظیم کرده، مقایسه کنیم، احتمالاً به آن اندازه که تحلیل دومی را منسجم، منطقی، قانع‌کننده و راهبردی می‌یابیم، گزارش اولی را جذاب، تازه و پر و پیمان خواهیم دید. با این توضیحات وقتی به اثر حاضر که با فاصله کوتاهی از زمان وقوع رخدادهای اعتراضی و با روش مقایسه‌ای به تحریر درآمده، رجوع کنیم، داده‌های مربوط به رخدادهای چندان گسترده نیست. بررسی منابع کتاب نیز نشان می‌دهد که نویسنده کمتر به

آثار منسجم و کتابها در این خصوص دسترس داشته است و بیشتر منابع او را مقالات روزنامه‌ها، گزارش‌های خبری و مطالب سایتهای اینترنتی تشکیل می‌دهند. البته باید اذعان کرد که تجربه و تبحر نویسنده، در بخش تحلیل داده‌ها، تا حد زیادی توانسته این کمبود را جبران نماید.

با این حال از این نکته نباید غفلت کرد که مطالعات تطبیقی نیز مزایای خود را دارند و به ویژه در مطالعات سیاسی و روابط بین الملل که واحد تحلیل ما اغلب کشوره و جوامع در کلیت آن هستند، یکی از بهترین روش‌های تحقیق است؛ اما برای مطالعه‌ی انقلاب‌ها، روش‌های مشارکتی و مطالعات تاریخی و موردی شاید بیشتر راهگشا و کارآمد باشند.

۵. نتیجه گیری

کتاب «از بحران تا فروپاشی» را از نظر موضوعی می‌توان در ادامه‌ی آثار مولف در رابطه با «گذار به دموکراسی و انقلاب» در نظر گرفت؛ با این تفاوت که در این اثر مؤلف از فضای مباحث نظری و مسائل ایران عبور کرده، بخشی از فرایند گذار را که به صورت تاریخی در هشت کشور مختلف رخ داده، از آغاز بحران تا سرکوب جنبش‌های اعتراضی و یا فروپاشی رژیم‌های سیاسی بررسی کرده و با این کار، علل شکنندگی یا ماندگاری نظام‌های سیاسی را در برابر حرکت‌های انقلابی تحلیل نموده است.

چارچوب نظری تا حد زیادی، متناسب با موضوع تحقیق انتخاب شده، اگرچه صورتبندی تازه از مبانی نظری می‌توانست در فهم ماندگاری دولتها، بیشتر مدد رسان باشد. سازماندهی اثر در کلیت آن و همچنین در داخل هر بخش، از انسجام بالا و منطق استواری برخوردار است. نثری که در تدوین مطالب به کار رفته، سلیس روان و در عین حال از لحاظ کاربست اصطلاحات تخصصی، دقیق و وزین است. از داده‌ها و اطلاعات به روز و منابع جدید استفاده شده و متنی یکدست و عاری از حشو و زواید در اختیار خواننده قرار گرفته است. پایبندی به مبانی نظری تحقیق در تمام اثر، انتخاب موضوع مناسب و مورد علاقه عموم و در نهایت تحلیل‌های ساختمند و دقیق از حوادث، این اثر کم حجم را در جایگاه کتابی جذاب و خواندنی نشانده است.

از نظر روشی، نویسنده از روش تحقیق مقایسه‌ای، برای تحلیل و ارزیابی داده‌ها استفاده کرده، اما این مقایسه بدون ابزارهای کمکی چون جداول و نمودارها انجام شده که از

بررسی کتاب «از بحران تا فروپاشی» ... (احمد درستی) ۱۶۳

وضوح تحلیل نهایی کاسته است. اگر در تحلیل وقایع هر یک از مولفه‌ها هشت گانه، به صورت جداگانه در داخل فصلها مورد بررسی قرار می‌گرفت، بر غنای مطلب می‌افزود. رهیافت تبیینی محقق نیز، رهیافت ساختاری است که بیشتر بر نقش نهادها و ارتباط نیروها تأکید دارد تا کارگزاران و عواملان تغییر.

عنوان روی جلد، محتوای اصلی اثر را که بررسی و تحلیل حرکت‌های اعتراضی در آمریکا، اروپا و شمال آفریقا است، باز تاب نمی‌دهد و آن اندازه که از عنوان برمی‌آید، مؤلف در متن کتاب، بر ابعاد ماندگاری و آسیب‌پذیری نظام‌های سیاسی تأکید نکرده است. در تصویر روی جلد، به کارگیری نمادهایی چون دلار و مردی که از کمر به دو نیمه تقسیم شده و آن‌هم با کتراستی از رنگهای سیاه و سفید در کنار رنگ قرمز و با عکسی از یک تجمع اعتراضی در پس زمینه آن، بازنمایی محتوای به صورت مطلوب انجام شده است.

پی‌نوشت‌ها

۱. لاکمن تعریف خود از این جنبش‌ها را در مقاله‌ای با عنوان «کارگزاران انقلاب» در کتابی به ویراستاری جان فورن با اسم «نظریه پردازان انقلاب‌ها» که در سال ۲۰۰۳ انتشار یافته، آورده است. این کتاب در ایران با ترجمه فرهنگ ارشاد و در سال ۱۳۸۲ از طرف نشر نی در ۳۴۲ صفحه منتشر شده است.

۲. عنوان اصلی این کتاب The Politics of Regime Transitions «سیاست‌های تغییر رژیم» می‌باشد که احتمالاً مترجمان یا ناشر به دلیل فضای نشر در ایران، عنوان آن را عوض کرده‌اند.

۳. این کتاب بعد از سه دهه تأخیر در ایران با عنوان «زمینه‌های اجتماعی انقلاب ایران» و با ترجمه علی اردستان در سال ۱۳۹۴ توسط انتشارات نگاه معاصر منتشر گردید.

۴. علاقمندان در این خصوص می‌توانند به مقدمه کتاب «موانع توسعه سیاسی در ایران» مراجعه نمایند. در این مقدمه، نویسنده ضمن ارائه طبقه‌بندی دقیق از نظریات توسعه، یکی از عمده‌ترین نقدهایی را که بر بیشتر این نظریه‌ها وارد می‌کند، تبعی و وابسته تلقی کردن تحولات سیاسی نسبت به تحولات دیگر حوزه‌های جامعه از قبیل اقتصاد، تکنولوژی، جمعیت، ارتباطات و ... می‌باشد (بشیریه، ۱۳۸۰، ۱۴-۱۸).

۵. این مسئله در بخش اول بیشتر صدق می‌کند؛ در توضیح رخدادهای اعتراضی و واکنش‌های سیاسی دولتمردان آمریکا و کشورهای اروپایی، کمتر با اسم سیاستمداران و دولتمردان مواجه می‌شویم؛ اما در شرح رخدادهای کشورهای شمال آفریقا اسامی دولتمردان بیشتر به چشم می‌خورد.

شاید یکی از دلایل موضوع این باشد که زندگی سیاسی در در دولتهای غربی بیشتر ساختارمند و نهادینه شده است، اما در کشورهای شمال آفریقا به دلیل سطح پایین نهادمندی و ضعف ساختارهای کلان سیاسی، نقش اشخاص پررنگتر است. خواه ناخواه این مسئله در تحلیل رخدادهای سیاسی نیز بازتاب می‌یابد و سرنخ بسیاری از تحولات به شخصیت‌های پرنفوذ سیاسی ختم می‌شود؛ برعکس در کشورهای غربی، تصمیمات مهم توسط نهادهای سیاسی و اجتماعی و در طی فرآیند مشخص و قانونی اتخاذ می‌گردد. سطح بالای نهادمندی در این کشورها به روالمند شدن رخدادهای سیاسی و پیش بینی پذیری آنها کمک کرده و از تحولات ناگهانی و فراز و فرودهای شدید جلوگیری می‌کند.

کتاب‌نامه

- بروجردی، مهرزاد (مهر ماه ۱۳۹۳). «دکتر حسین بشیریه و علم سیاست در ایران امروز»، مهرنامه، شماره ۳۸، صص ۴۹-۵۰.
- بروک، لوتار؛ هلم، هانس هنریک و دیگران (۱۳۹۴). *دولت‌های شکننده: جامعه شناسی جنگ و منازعه در دنیای مدرن*، ترجمه احمد رشیدی، تهران: امیر کبیر.
- بشیریه، حسین (۱۳۹۴). *از بحران تا فروپاشی کندوکاوی درماندگاری یا آسیب پذیری نظام‌های سیاسی*، تهران: نگاه معاصر.
- _____ (۱۳۸۰). *درسهای دموکراسی برای همه (مبانی علم سیاست تاسیس)*، تهران: نگاه معاصر.
- _____ (۱۳۸۴). *گذار به دموکراسی: مباحث نظری (زیر نظر حسین بشیریه)*، تهران، نگاه معاصر.
- _____ (۱۳۸۶). *گذار به مردمسالاری (گفتارهای نظری)*، تهران، نگاه معاصر ۱۳۸۶
- _____ (۱۳۸۰). *موانع توسعه سیاسی در ایران*، تهران: گام نو.
- _____ (۱۳۸۲). «یکسان انگاری، یکتانگاری، دیالکتیک تاریخی و مسایل توسعه سیاسی در ایران» چاپ شده در *عقل در سیاست: سی و پنج گفتار در فلسفه، جامعه شناسی و توسعه سیاسی*، تهران: نگاه معاصر، صص ۷۶۳-۷۷۷
- ژیرو، کلود (۱۳۸۴)، *تاریخ جامعه شناسی*، ترجمه گیتی خرسند، تهران: نگاه معاصر.
- فرانچسکو، رونالد (۱۳۹۴). *آسیب شناسی دولت‌های نوظهور*، ترجمه معاونت پژوهش و تولید علم دانشکده اطلاعات، تهران: مؤسسه چاپ و انتشارات دانشکده اطلاعات.

بررسی کتاب «از بحران تا فروپاشی» ... (احمد درستی) ۱۶۵

میرسپاسی، علی، در «گفت‌وگوی علی میرسپاسی با حسین بشیریه»، برگرفته از سایت «فرهنگ
/مروز»، تاریخ مراجعه به سایت دیماه ۱۳۹۶ - ۱۰:۲۰ . آدرس اینترنتی سایت:
<http://farhangemrooz.com>
وینسنت، آندرو (۱۳۸۱). نظریه‌های دولت، ترجمه حسین بشیریه، چاپ سوم، تهران: نشر نی.